

Опубліковано: Слюсаревський Н. М. Освітній чинник формування культурних орієнтацій в реаліях сучасної України // Розвиток післядипломної педагогічної освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи. – Дніпропетровськ, «Інновація», 2008. – С.139 – 145.

Слюсаревський Н. М.

Освітні чинники формування культурних орієнтацій в реаліях сучасної України

Виходячи з авторського розуміння культурних орієнтацій [1] як *спрямованості особистості на певний культурний зміст (норми, цінності, смисли, символи), канали культури (кіно, театр, літературу тощо), види і форми культурної практики (діяльності по засвоєнню культури)*, а також і експертного бачення стану нормативів українського суспільства [2], був розроблений і апробований, у ряді пілотажних досліджень, інструментарій для виявлення існуючих в сучасному українському суспільстві культурних орієнтацій.

Результати всеукраїнського опитування дорослого (починаючи з 18 років) населення України,¹ проведеного Інститутом соціальної й політичної психології АПН України з 1-го по 7-ме липня 2004 року свідчать, що в *трудовій сфері* домінують патерналістські відносини радянського зразка. Більшість опитаних орієнтована на підпорядкування й виконавську дисципліну, бажаючи одночасно неможливого – авторитарного керівництва й демократизму взаємин. А нормативи ринкового господарювання не знаходять особливої підтримки. Суперечливість та амбівалентність *громадського* життя полягає в тому, що при законослухняності й неприйнятті сваволі (самоправства) населенням України одночасно підтримуються як принципи, властиві радянській традиції (авторитаризм, нетерпимість, підпорядкування, солідарність тощо), так і принципи, характерні для сучасних демократичних суспільств (демократизм, владарювання (лідерство), толерантність тощо). При цьому протилежні принципи співіснують як цілісна й узгоджена система, у якій радянські нормативи підтримуються в першу чергу, а демократичні - у другу. За рахунок цього стає можливим існування «подвійної інституціоналізації» (Е. Головаха), коли нові соціальні інститути продовжують функціонувати на старих нормативних основах. Для *приватного життя (сімейно-родинні та інші приватні взаємини)* до деякої міри властива «патріархальність», коли загальна поступливість, миролюбність, відкритість і безконфліктність співіснують із волелюбністю й неприйняттям «диктатури». Прагнення особистої свободи парадоксальним чином сполучається з небажанням терпіти свободу «іншого», - як «інакомислячого», так і того, хто живе за «інакшими» нормами. Але нетерпимість практично не підкріплюється агресивністю, а прагнення «командувати» іншими

¹ Опитано 1963 респондента з усіх областей України, АР Крим та м. Києва. Вибірка відповідає основним соціально-демографічним характеристикам дорослого населення України, її похибка не перевищує 3%.

неприйнятне поряд з толерантністю. У *споживанні* населення України орієнтовано на самостійну облаштованість власного побуту й загальну життєву невибагливість. Засуджується як над-, так і недоспоживання. Орієнтуючись у першу чергу на забезпечення власних потреб, люди все-таки готові допомогти ближньому й навіть обмежити власні потреби. Для *духовного життя* характерний своєрідний «консерватизм», що орієнтує убік традиційної культури й традиційних цінностей, які, у свою чергу, не тільки не сумісні із цінностями й принципами сучасності, але й будь-якими іншими цінностями або поглядами, що суперечать загальноприйнятим стандартам. Спостерігається прагнення до автономності й незалежності власної позиції, що в сполученні з консерватизмом може приводити до деякого дистанціювання від процесів, що відбуваються в духовному житті сучасного українського соціуму.

Нами, за допомогою процедури швидкого кластерного аналізу (реалізований в програмі SPSS), виділені три типи культурних орієнтацій (таблиця 1 в додатку): «Традиціоналіст», «Новатор» і «Нонконформіст», питома вага яких у масиві становить 43,8, 22,3 і 22,9% відповідно. Або ж 49,2, 25,1 і 22,9% серед тих, хто підлягав кластеризації (даною процедурою не було віднесено до жодного з кластерів 11% опитаних)

Якщо «Традиціоналіст» у *трудовій сфері* є «радянським роботягою» (притаманний суспільству патерналізм лише підсилюється), то „Новатор” демонструє поступовий але не остаточний відхід від загальноприйнятої етики убік більшої свободи і мобільності трудових відносин. „Нонконформіста” в умовах демократії цілком влаштовує роль підлеглого. Це позиція «незалежного професіонала» або «вільного художника», що не хоче ні керувати, ні виявляти ініціативу.

У *громадському* житті «Традиціоналіст» (будучи «радянським підданим») схильний підкорятися діючій системі державних і соціальних інституцій, виконувати їхню волю, проявляючи солідарність. Він переважно нетерпимо сприймає «інакомислення» і може виявити агресію в локальних конфліктах, не допускаючи її в конфліктах більше глобального порядку. «Новатор», як типовий егодіяч, навпаки, особливо незважаючи на закони й оточення (заради «самозахисту» можна й потрібно дати «по зубам»), маніпулює державною системою й громадськими організаціями винятково у власних інтересах. А «Нонконформіст», швидше за все, дистанціюється від влади, воліючи ні з ким не сваритися й нікому не заважати, вирішуючи конфлікти винятково мирним шляхом і в рамках закону, а також він переважно терпимо ставиться до «інакомислення» і виявляє часткову солідарність зі співтовариством.

Приватні відносини «Традиціоналіста», по-суті «патріархальні», носять мирний і трохи авторитарний характер. Але керівництво здійснюється переконанням і без застосування насильства, з повагою прав і свобод кожного, хоча «відмінності» тут не прийнятні. Однак нетерпимість носить здебільшого пасивний, ніж радикальний, характер. Люди охоче допомагають одне-одному з переконанням, що «кожен може в пригоді стати». Орієнтири ж **«Новатора»** більш «ліберальні». В ідеалі цей тип не хоче відповідати за інших і не від того, щоб хтось більше рішучий і компетентний піклувався про його потреби й керував. Щоправда, нічим, при цьому, не обмежуючи **«Новатора»**. **«Нонконформіст»** орієнтований на відносини, «відкритого партнерства», де немає тиранії й використання оточуючих і де, навіть підкоряючись, можна бути вільним у діях і вчинках. Також тип готовий безкорисливо допомогти близьким і більш терпимо сприйняти відмінності.

У *споживанні* **«Традиціоналіст»** невибагливий споживач, орієнтований на максимальну автономність побуту, він піклується про інших людей більше, ніж про себе. Його гедонізм, не виходить за межі розумного і припустимого. **«Новатор»** же прагне споживати якнайбільше собі на втіху, піклується винятково про себе й не схильний забезпечувати побут власними зусиллями. **«Нонконформіст»**, ставлячись до побуту як такого здебільшого негативно, не має й особливих переваг. Тому його споживча поведінка визначається не стільки особистісно, скільки ситуативно.

У *духовному житті* **«Традиціоналіст»** перебуває в рамках традиційної культури, керуючись її нормами й правилами, а **«Новатор»**, прийнявши сучасність, діє відповідно до її вимог (орієнтація на масову культуру, спрощеність смаків і т.д.). **«Нонконформіст»** як своєрідний «опозиціонер» воліє жити й діяти за правилами, які встановлює для себе сам, і не терпить ніяких духовних „обмежень” мислення й поведіння.

Отже кількісні особливості отриманих кластерів вказують на існування в надрах начебто традиційної культури сучасного українського суспільства «паритетного» протистояння традиційної й інноваційної культур, - 43,8% **«Традиціоналіста»** проти сукупних 45,2% **«Новатора»** з **«Нонконформістом»** по масиву, або ж 49,2% проти 50,8% серед тих, хто підлягав кластеризації загалом (таблиця 1 в додатку).

Виходить ситуація, коли загалом (судячи з особливостей отриманого масиву даних) культуру сучасного українського суспільства можна охарактеризувати як традиційну (містить риси як традиційно української, так і радянської культур), яка, однак, відчуває на собі деструктивний вплив соціальних трансформацій (насамперед, в громадському житті). І котра в не такому вже далекому майбутньому може істотно змінитися. Адже в її надрах існують типи культурних орієнтацій, що уособлюють якісно різні культури.

„Традиціоналіст” культуру, котра для українського соціуму є традиційною, будучи своєрідним симбіозом української та радянської ментальностей. „Новатор” презентує модерну культуру більшою і постмодерну меншою мірами. Відповідно «Нонконформіст» має найбільшу подібність із культурою постмодерного суспільства, уособлюючи якоюсь мірою культуру інтелігенції. І співвідношення традиційної («Традиціоналіст») і інноваційної («Новатор» й «Нонконформіст») культур перебуває в стані своєрідного «паритету», коли питома вага складових майже однакова. Що, у свою чергу, говорить про переддень масштабних культурних трансформацій, перебіг яких залежить від характеру існуючої в суспільстві соціальної структури. Адже виділені типи культурного орієнтування мають суттєві статистично значущі соціально-демографічні відмінності, чим демонструють тісний зв'язок з соціальною структурою.

З величини, а також і рівня значущості, χ^2 - і Φ^2 -квадратів (таблиця 2 в додатку) видно, що зв'язок культурних орієнтацій з усіма соціально-демографічними характеристиками (статтю, віком, освітою, родом занять, рівнем матеріальної забезпеченості, національністю, мовою спілкування, віросповіданням, типом поселення та регіоном) є **статистично значущими**, а відтак і **не випадковими**. Культурні орієнтації найбільш сильно зв'язані з віком ($\varphi^2 = 0,466$ при $p=100\%$) та родом занять ($\varphi^2 = 0,425$ при $p=100\%$), значно менше з освітою ($\varphi^2 = 0,240$ при $p=100\%$) та рівнем матеріальної забезпеченості ($\varphi^2 = 0,224$ при $p=100\%$). На однаковому, порівняно не високому рівні існує зв'язок з віросповіданням та типом населеного пункту ($\varphi^2 = 0,155$ при $p=100\%$), дещо менше із статтю ($\varphi^2 = 0,147$ при $p=100\%$) та суттєво менше з мовою спілкування ($\varphi^2 = 0,123$ при $p=100\%$). Саме ж найменше як по величині, так і по рівню значущості, культурні орієнтації пов'язуються з регіоном проживання ($\varphi^2 = 0,113$ при $p=99\%$) та національністю ($\varphi^2 = 0,097$ при $p=98\%$).

Тобто серед соціо-структурних факторів найбільший вплив на формування культурних орієнтацій чинять покоління (вік) і професійні (рід занять), і лише потім, із значним відривом, освітні відмінності. Котрі, однак є більш значимими, ніж рівень матеріального добробуту. І тому вибір того чи іншого типу культури залежить від того як саме людина соціалізувалася. І роль освіти в цьому процесі хоча й важлива проте не першочергова.

В умовах, коли кожна соціально-демографічна група опитаних має до певної міри, власне „культурне обличчя”, а люди, що поділятимуть різні типи культурних орієнтацій різнитимуться також і за соціальним становищем, вплив освіти на формування культурних орієнтацій обертається тим, що (таблиця 3 в додатку) особи з вищою освітою є в першу чергу „Нонконформістами”, другу „Традиціоналістами” і третю „Новаторами” – 41, 34,2

та 24,8%. Ті ж, хто має незакінчену вищу, або ж середню спеціальну освіту є насамперед „Традиціоналістами”, а вже потім „Нонконформістами” чи „Новаторами” – 41,1, 30,5 та 28,5%. Особи з середньою освітою, навіть ще більше за тих, у кого освіта незакінчена вища або ж середня спеціальна, є „Традиціоналістами”, котрих налічується аж половина – **50,7 %**. Із значним відривом друге місце посідає спрямування на користь „Новаторів” (26,5%), а третє „Нонконформістів” (22,8%).

Серед осіб з незакінченою середньою освітою підтримка „Традиціоналістів” залишаючись, як і у попередній категорії, на першому місці, лише посилюється, становлячи більше половини опитаних - **68,1%**. Також, аналогічно попередній категорії, за рівнем підтримки, обсяг якої суттєво знизився, друге місце посідають „Новатори”, а третє „Нонконформісти” – 26,5 та 22,8%.

Тобто, крім вищої освіти, де провідною є підтримка „Нонконформістів”, в усіх виділених підгрупах, домінує спрямованість у бік „Традиціоналізму”, котра посилюється тим більше, чим нижчим є освітній рівень опитаних. Відповідно, прихильність до „Нонконформізму” знижується. Спрямування ж у бік „Новаторів” будучи третім за пріоритетністю серед осіб з вищою та незакінченою вищою або ж середньою спеціальною освітою, переміщається на друге місце серед тих, хто має або ж середню, або ж незакінчену середню освіту. Тобто, якщо у групах високого рівня освіти більш прийнятним є або „Нонконформізм” з „Традиціоналізмом”, або ж „Традиціоналізм” з „Нонконформізмом”, то у випадку більш низького освітнього рівня після домінуючої орієнтації „Традиціоналізм” більш прийнятний є „Новатор”. А це, в свою чергу свідчить, що навіть за відмови від традиції (що саме по собі навряд чи ймовірно) люди радше приймуть модерну, ніж постмодерну культури.

Якщо ж 34,2, 41,1, 50,7 та 68,1% підтримки „Традиціоналізму” серед осіб з вищою, незакінченою вищою/середньою спеціальною, середньою та незакінченою середньою освітою протиставити сукупну підтримку „Новаторів” і „Нонконформістів”, що становить 65,8, 58,9, 49,3 та 31,9% відповідно, проявляється тенденція, коли **наявний на рівні масиву „паритет” традиційної й новітньої культур зберігається лише у людей з середньою освітою. Вищий рівень освіти робить більш імовірним вибір культурних орієнтацій, що презентують „новітню” культуру, а нижчий спрямовує у бік традицій. В середині ж самих сучасних культур підвищення рівня освіти робить більш імовірним вибір на користь „Нонконформістів”, ніж „Новаторів”.**

Тому й не дивно, що як наслідок (таблиця 4 в додатку) людей з вищою освітою найбільше серед „Нонконформістів” – 25,3%, значно менше в „Новаторів” – 15,8% і найменше у „Традиціоналістів” – 11,1%. Практично однакова велика кількість тих, хто

має незакінчену вищу, або ж середню спеціальну освіту спостерігається у „Нонконформістів” з „Новаторами” (26,9 та 25,9%), в „Традиціоналістів” же їх найменше (11,1%). В усіх типах майже однаково представлені люди з середньою освітою, однак в „Новаторів” та „Традиціоналістів” їх кількість дещо більша (44,9 та 43,8%), а в „Нонконформістів” (37,6%) дещо менша. Людей же з незакінченою середньою освітою найбільше, перш за все, у „Традиціоналістів” (26,1%), дещо менше в „Новаторів” (13,5%) і найменше серед „Нонконформістів” (10,2%).

Як ВИСНОВОК, в сучасних умовах протистояння традиційної та новітніх культур підвищення освітнього рівня якоюсь мірою сприяє формуванню культурних орієнтирів, що уособлюють „сучасні культури”. Зниження ж рівня освіти робить більш ймовірним вибір традиційних культурних орієнтирів. А це, в свою чергу, свідчить про значний культуротворчий потенціал інституту освіти в сучасній Україні.

Література

1. Слюсаревський Н. М. Культурні орієнтації як об’єкт дослідження// *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* – Харків, 2005. – С.187 – 192.
2. Слюсаревський Н. М. Критерії виявлення культурних розмежувань в сучасному українському суспільстві // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* – Харків, 2007. – С. 410 – 415.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Питома вага основних типів культурних орієнтацій дорослого населення України

ВИДИ КУЛЬТУРИ	Типи культурних орієнтацій	Частота		% по масиву		% до тих, хто відповів	
ТРАДИЦІЙНА	Традиціоналіст	859	859	43,8		49,2	
ІНОВАЦІЙНА	Новатор	437		22,3		25,1	
	Нонконформіст	450	887	22,9	45,2	25,7	50,8
	Підлягало кластеризації	1746		89,0		100,0	
	Відкинуті процедурою кластеризації	217		11,0			
	Загалом в масиві	1963		100,0			

Таблиця 2. Статистична взаємозв'язок культурних орієнтацій з існуючими соціально-демографічними відмінностями

№п.п	Соціально-демографічний поділ	Типи культурних орієнтацій				
		хі-квадрат			Фі-квадрат	
		величина	число ступенів свободи	значимість	розмір	значимість
2	Вік	379,424	4	1%	0,466	1%
4	Рід занять	314,884	28	1%	0,425	1%
3	Освіта	100,123	6	1%	0,240	1%
5	Рівень матеріальної забезпеченості	86,473	6	1%	0,224	1%
8	Віросповідання	41,221	12	1%	0,155	1%
9	Тип населеного пункту	41,854	6	1%	0,155	1%
1	Стать	37,584	2	1%	0,147	1%
7	Мова спілкування	26,125	6	1%	0,123	1%
10	Регіон	22,217	6	1%	0,113	1%
6	Національність	16,435	4	1%	0,097	1%

Таблиця 3. Питома вага типів культурних орієнтацій в освітніх групах.

Освіта	ТИПИ КО			
	Традиціоналіст	Новатор	Нонконформіст	Сума
Вища	34,2	24,8	41,0	100,0
Незакінчена вища/середня спеціальна	41,1	28,5	30,5	100,0
Середня	50,7	26,5	22,8	100,0
Незакінчена середня	68,1	17,9	14,0	100,0

Таблиця 4. Освітні профілі основних типів культурних орієнтацій.

Освіта	ТИПИ КО		
	Традиціоналіст	Новатор	Нонконформіст
Вища	11,1	15,8	25,3
Незакінчена вища/середня спеціальна	19,0	25,9	26,9
Середня	43,8	44,9	37,6
Незакінчена середня	26,1	13,5	10,2